

ks. Mateusz Switek

<https://orcid.org/0000-0003-4732-1920>

Universidad de Navarra

„Argumentum ex prophetia” u ojców Kościoła a współczesna krytyka funkcji prorocstwa w apologetyce. Orygenes

W pierwszym artykule na temat patrystycznego użycia argumentu skryptystycznego rozważyliśmy kontekst epoki oraz przedstawiliśmy wykorzystanie tego motywu w dziele Justyna Męczennika¹. W poniższym tekście przybliżone zostaną główne rysy apologetycznej argumentacji ze spełnienia prorocstw obecne u Orygenesesa. Następnie, w oparciu o przykład obu autorów, skonfrontujemy się z wypowiedzianymi we współczesnej teologii opiniami na temat apologetycznego argumentu ze spełnienia prorocstw, zwłaszcza tych mesjańskich.

Zagadnienia wstępne

Jedność obu Testamentów stanowi dla Orygenesesa ważny temat. Zapewne najczęściej mówi się o jego interpretacji alegorycznej oraz w teorii sensów Pisma. Zgodnie z podjętym tematem skupimy się jednak na typowo apologetycznym użyciu argumentu ze spełnienia prorocstw. Prawdopodobnie autor

---

¹ M. Switek, *Argumentum „ex prophetia” u ojców Kościoła a współczesna krytyka funkcji prorocstwa w apologetyce. Justyn Męczennik*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 41 (2022) nr 1, s. 129–150, <https://doi.org/10.15633/tst.41107>.

podejmował charakterystyczny dla epoki trud redagowania zbiorów cytatów starotestamentalnych spełnionych w Chrystusie. Nie ocalało żadne takie dzieło, ale przypuszczalnie *Eclogae propheticae* Euzebiusza bazują właśnie na pracy teologa z Aleksandrii².

Aktywność Orygenesesa przypada na kres epoki wczesnej ewangelizacji; nade wszystko zewnętrznej, skierowanej poza chrześcijaństwo, bardziej ku nawróceniu niewierzących niż wyjaśnieniu wątpliwości samych chrześcijan. W zakresie programu, metody oraz stosunku do Pisma Świętego u Aleksandryjczyka pojawia się już dojrzały model apologii³. Dobrze to widać w *Contra Celsum*, dziele kluczowym w apologetycznym dorobku autora. To równocześnie tekst podstawowy dla naszego tematu, jakkolwiek wart uzupełnienia uwagami rozszanymi po innych pracach⁴.

Dzieło obfituje w bezpośrednie odwołania do prorocत्व. Jest interesujące również ze względu na swych adresatów. Autor polemizuje z dawno nieżyjącym filozofem, związanym z epikureizmem lub jakąś formą platonizmu, lecz w istocie zwraca się raczej do wątpiących lub zwiedzionych chrześcijan. Jednocześnie poświęca dużo uwagi zarzutom cytowanego przez Celsusa Żyda, prawdopodobnie wiarygodnie prezentującym niektóre motywy żydowskiej krytyki chrześcijaństwa⁵. W rezultacie tekst odzwierciedla wiele wątków starożytnej apologetyki. Niestety, długość oraz silny związek z zaginioną rozprawą Celsusa utrudniły mu zdobycie dużej popularności⁶.

2 Por. I. L. E. Ramelli, *Prophecy in Origen: Between Scripture and Philosophy*, „Journal of Early Christian History” 7 (2017) nr 2, s. 22; C. Hall, *Origen and Prophecy: Fate, Authority, Allegory, and the Structure of Scripture*, Oxford 2021, s. 46–49.

3 Por. C. Theobald, B. Sesboüé, *Historia de los dogmas*, t. 4: *La Palabra de la Salvación*, Salamanca 1997, s. 27–28; J. M. Scarborough, *Origen and Celsus: Exegesis and Apologetics*, „Union Seminary Quarterly Review” 62 (2009), s. 55–56.

4 Por. przegląd tekstów w I. L. E. Ramelli, *Prophecy in Origen*, s. 18.

5 W kwestii źródeł i reprezentatywności postaci Żyda i jego argumentów por. H. Pietras, I. Huber, *Celsus i inni. Nauka i życie chrześcijan w krytyce pogańskiej II w.*, w: *Wczesne chrześcijaństwo a religie*, red. I. Ledwoń, M. Szram, Lublin 2012, s. 85–89; M. R. Niehoff, *A Jewish Critique of Christianity from second-century Alexandria: Revisiting the Jew mentioned in Contra Celsum*, „Journal of Early Christian Studies” 21 (2013), s. 151–175; J. Carleton Paget, *The Jew of Celsus and adversus Judaeos literature*, „Zeitschrift für antikes Christentum” 21 (2017) nr 2, s. 211–230.

6 Dla generalnej wizji kontekstu i adresatów dzieła por. A. Dulles, *A History of Apologetics*, San Francisco 2005, s. 42–47; A.-C. Jacobsen, *Apologetics in Origen*, w: *Three Greek Apologists: Origen, Eusebius, and Athanasius*, eds. A.-C. Jacobsen, J. Ulrich, Frankfurt am Main 2007, s. 34–38.

Wymieniając adresatów *Contra Celsum* trzeba odnotować pewne echa marcjonizmu. Nie są to jedynie świadectwa potwierdzające wiedzę Celsusa na temat heretyków przeczących „jakoby Jezus był zapowiedzianym przez proroków Mesjaszem”⁷ i wyznających inne bóstwo niż Żydzi⁸. Wydaje się również, że podejmowana przez Orygenesę obrona walorów moralnych, świętości i niezłomności proroków służy odparciu negatywnego obrazu Starego Testamentu forsowanego przez marcjonizm⁹. Okazuje się, że w argumentacji apologetycznej prorocy niekoniecznie byli redukowani do roli heroldów wypowiadających pojedyncze zapowiedzi czy do „mikrofonów”, według ironicznej uwagi Abrahama J. Heschela¹⁰. Orygenes, widząc w nich heroicznych świadków Boskiej prawdy oraz podkreślając znaczenie ich życia i męczeństwa, okazuje się być bliski współczesnej wrażliwości, która chętnie wiąże funkcję prorocką właśnie z kategorią świadectwa¹¹.

Wiarygodność prorocत्व

Dla Orygenesę istotne jest wykazanie różnicy między boskim darem prorocत्वa i pozornie podobnymi fenomenami świata pogańskiego. Teolog podkreśla więc stabilność psychiczną proroków oraz racjonalność ich przesłania. Biorąc pod uwagę ich spójną postawę życiową, można przeprowadzać weryfikacje według filozoficznych kategorii zgodności życia mędrca z jego nauką. Dodatkowo, w odróżnieniu od wyroczni, biblijni prorocy nie byli tylko biernymi przekazicielami otrzymanego orędzia, ale interpretatorami i świadkami¹². Te uwagi

7 Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, Warszawa 1986, IV, 2, s. 185–186.

8 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, VII, 2, s. 341.

9 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, III, 3; VII, 7–8, s. 142–143, 344–345. Te wątki obecne są także w innych dziełach autora. Por. I. L. E. Ramelli, *Prophecy in Origen*, s. 29–31. Przykłady tekstów: Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, III, 3; VII, 7–8, s. 142–143, 344–345.

10 Por. A. J. Heschel, *The Prophets*, New York 2001, s. xxii.

11 W kwestii znaczenia świadectwa we współczesnej teologii por. R. Latourelle, *Cristo y la Iglesia. Signos de salvación*, Salamanca 1971, s. 25–37, 329–369; H. J. Pottmeyer, *Zeichen und Kriterien der Glaubwürdigkeit des Christentums*, w: *Handbuch der Fundamentaltheologie*, Hrsg. W. Kern, H. J. Pottmeyer, M. Seckler, t. 4, Freiburg–Basel 1988, s. 388, 400–406; R. Latourelle, *Testimonio*, w: *Diccionario de teología fundamental*, dir. R. Latourelle, R. Fisichella, Madrid 1992, s. 1523–1542; G. Lorizio, *Credibilidad y testimonio cristiano*, „Scripta Theologica” 42 (2010) nr 3, s. 719–732.

12 Porównania z Pytją por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, VII, 3–4; VIII, 36, 46, s. 341–343, 402–403, 407–408. Z drugiej strony Orygenes nazywa Żydów „narodem filozofów”. Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, VIII, 47, s. 408. Analizując zarzuty starożytnych filozofów prze-

wiążą się z istotnym dla Orygenesu mądrościowym, wręcz filozoficznym aspektem egzegezy. By dostrzec racjonalność oraz uniwersalizm proroków, lepiej ich porównać z filozofami niż pogańskimi wieszczami czy wróżbitami¹³. Teoria natchnienia, wizji czy snów proroczych nie jest więc tylko wątkiem teologii Objawienia, ale ma rys apologetyczny. Wiąże się z platońskimi i neoplatońskimi dyskusjami z pogranicza epistemologii oraz mistyki. Proroctwo biblijne ma, zdaniem teologa, więcej wspólnego z neoplatońską kontemplacją boskości niż ze sztucznie wywoływaną i posiadającą naturalne wyjaśnienie ekstazą wyroczni¹⁴.

Warto zauważyć, że w innych pismach Orygenes próbował sformułować odpowiedź na zarzut dotyczący spełnienia przepowiedni wypowiedianych przez postaci dalekie od cnót prawdziwych proroków. Przykłady Balaama i Kajfasza wydawały się świadczyć przeciw ogólnej teorii prococtwa, przypominając nieświadome czy przypadkowe wyrocznie pogańskie oraz odrywając dar prorokowania od predyspozycji moralnych. Odpowiadając, Orygenes posłużył się rozróżnieniem między jednorazowym aktem prorockim a kondycją lub powołaniem proroka. Bóg może mówić na różne sposoby, także za pośrednictwem osób o wątpliwej moralności, które nie spełniają kryteriów określających autentycznego proroka. Wiarygodność przesłania jest w takim wypadku powiązana z wypełnieniem zapowiedzi oraz korzyścią duchową odbiorców, a człowiek wypowiedający zapowiedź nie musi jej w pełni rozumieć. Te uwagi otworzyły istotne perspektywy dla rozwoju argumentu. Równocześnie stanowią przykład twórczego wpływu apologetyki na pogłębienie doktryny natchnienia czy działania Boga w tradycjach pogańskich¹⁵.

---

ciw wyroczniom, łatwo dostrzec, że wielu apologetów chrześcijańskich za pomocą tych samych argumentów wykazywało wyższość proroków nad przepowiedniami pogańskimi. Por. P. G. R. De Villiers, *Interpreting the New Testament in the Light of Pagan Criticisms of Oracles and Prophecies in Greco-Roman Times*, „*Neotestamentica*” 33 (1999), s. 35–57.

13 Na wysiłki Orygenesu, by ukazać powszechną, nie tylko narodową wartość proroków, wskazuje J. M. Scarborough, *Origen and Celsus*, s. 46–56.

14 Por. N. Bronwen, *Dreamvisions, Prophecy and Contemplation in Origen's Contra Celsum*, w: *Praying and Contemplating in Late Antiquity. Religious and Philosophical Interactions*, eds. E. Pachoumi, M. Edwards, Tübingen 2018, s. 123–138.

15 Kluczowe wypowiedzi Orygenesu zawarte są w komentarzach do Księgi Liczb oraz do Ewangelii Jana. Por. M. Fédou, *Christianisme et religions païennes dans le „Contre Celse” d'Origène*, Paris 1989, s. 447–470; C. Hall, *Origen and Prophecy*, s. 117–146. Baalam i Kajfasz pojawiają się jako istotne przykłady w średniowiecznych rozważaniach o prorocctwie, także u Akwinaty, por. *Summae theologiae*, IIa-IIae, q. 172–174; A. Rodolfi, *Prophesying and Be-*

Dla Orygenesu argument z prorocstw ma znaczenie jako fundament jedności Pisma. W dawno już sformułowanej opinii Edwarda J. Younga tak ostre ataki Celsusa na Stary Testament, wobec stosunkowo sporadycznego podważania wiarygodności Ewangelii, wynikają właśnie z przekonania, że podcięcie korzeni starotestamentalnych pozwala zadać decydujący cios całej doktrynie chrześcijańskiej¹⁶. Z tego powodu Orygenes broni chrześcijańskiej lektury Starego Testamentu i jego wiarygodności. Choć bywa krytyczny wobec Żydów, podkreśla, że właśnie oni są wraz z chrześcijanami depozytariuszami prawdziwego Objawienia¹⁷. W *O zasadach* twierdzi nawet, że spełnienie prorocstw jest najdoskonalszym dowodem wiarygodności Objawienia, a bez wypełnienia nie byłoby możliwe wykazanie prawdziwości Starego Testamentu:

A trzeba nadto zwrócić uwagę, że fakt, iż przepowiednie proroków i prawo Mojżeszowe pochodzą od Boga i otrzymały natchnienie Boże, odtąd w najwyższym stopniu stał się jasny i udowodniony, odkąd Chrystus przybył na ten świat. Zanim bowiem wypełniło się to, co zostało tam zapowiedziane, chociaż było prawdą i chociaż nosiło w sobie natchnienie Boże, nie mogło zostać udowodnione jako prawda, ponieważ prorocтва nie zostały jeszcze wówczas potwierdzone przez dokonane fakty. Natomiast przyjście Chrystusa wyraźnie pokazało, iż słowa proroków są prawdą, i że zostały natchnione przez Boga, chociaż istotnie przedtem nie było pewności, czy ich zapowiedzi się spełnią¹⁸.

Orygenes nie tylko potwierdza przekonanie, że Stary Testament nie może być w pełni rozumiany i właściwie zinterpretowany bez Chrystusa. Sugeruje także, że bez spełniania się oczekiwań proroków trudno bronić natchnienia Pisma. To argument silny i jednoznacznie przekonujący, „najistotniejszy dowód w sprawie Jezusa”¹⁹. Obok cudów oraz świadectwa życia wierzących to właśnie prorocтва stanowią „dowody napełnione mocą Bożą bardziej niż

---

ing a Prophet. The Case of Caiaphas as an Evil Prophet, from Hugh of Saint-Cher to Thomas Aquinas, w: *Prophecy and Prophets in the Middle Ages*, eds. A. Palazzo, A. Rodolfi, Firenze 2020, s. 165–187.

16 Por. E. J. Young, *Celsus and the Old Testament*, „The Westminster Theological Journal” 6 (1944), s. 196–197. Podobnie sugeruje sam Orygenes. Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, I, 22, s. 50.

17 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, IV, 8–9, 22–24; VII, 18–26, s. 189–190, 197–198, 350–356.

18 Orygenes, *O zasadach*, Kraków 1996, IV, 1,6, s. 327. Por. C. Hall, *Origen and Prophecy*, s. 184–185.

19 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, I, 49; VII, 14, s. 70, 348.

argumenty wywodzące się z zasad dialektyki greckiej”, zdolne „utwierdzić w wierze każdego czytelnika”²⁰. Mimo tego optymizmu teolog jest świadomy trudności definitywnego potwierdzenia wydarzenia historycznego²¹. Podkreślając doniosłość spełnienia zapowiedzi, Orygenes zaznacza roztropnie, że tego znaku nie można rozpatrywać poza kontekstem i przypisywać mu absolutnej siły. Zauważa, że „przepowiadanie przyszłych zdarzeń nie musi być koniecznie sprawą boską; jest to bowiem sprawa obojętna i przypada w udziale zarówno dobremu, jak i złemu”²².

Orygenes opisuje proroctwa o Chrystusie słowem καλός, które Stanisław Kalinkowski tłumaczy jako „piękne”²³. Współczesne wydania w innych językach nowożytnych mówią w tym miejscu raczej o prawdziwości czy solidności. Zawieszając opinie o tłumaczeniu i nie wchodząc głębiej w zagadnienia estetyczne u Orygenesesa, ten kontekst warto wykorzystać dla ogólnej uwagi. W *Przeciw Celsusowi* kilkakrotnie podkreślana jest harmonia i piękno doktryn lub sformułowań, stanowi ona coś w rodzaju kryterium słuszności. To zapewne wątpliwa podstawa, by mówić o estetycznej teorii wiarygodności chrześcijaństwa, ale podziw dla harmonii obu Testamentów i genialnej spójności Bożego planu zbawienia jest wyraźnie obecny u ojców Kościoła²⁴.

20 Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, I, 2, s. 37–38.

21 „Wykazanie, iż jakieś wydarzenie odbyło się naprawdę i przedstawienie namacalnych dowodów jest rzeczą bardzo trudną, niekiedy nawet wprost niemożliwą” (Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, I, 42, s. 64–65). W swym komentarzu Chadwick odsyła do epistemologii stoicyzmu. Por. *Contra Celsum*, Cambridge 1980, s. 39 (przyp. 1.). Trzeba tu jednak odnotować, że niemożliwość pewnego dedukcyjnego udowodnienia zaistnienia wydarzenia przygodnego jest poważnym wyzwaniem dla apologetyki. Sprawa wiarygodności Objawienia to w dużej mierze dyskusja o niekoniecznych, jednostkowych zdarzeniach z przeszłości, jak cuda, zmartwychwstanie lub właśnie fakt wypowiedzenia proroctwa oraz późniejsze wypełniające je zdarzenie. Dlatego też apologetyka klasyczna podkreślała, że dla poznania faktu Objawienia wystarczająca musi być „pewność moralna”. Por. R. Garrigou-Lagrange, *De revelatione per Ecclesiam Catholicam proposita*, Romae 1932, s. 273–284; J.M. Bocheński, *Logika religii*, Warszawa 1990, s. 106–108. Jeszcze głębszym tłem problemu jest swoista bezradność nauk historycznych względem wydarzeń nadprzyrodzonych komentowana m.in. przez Blondela. Por. C. Izquierdo, *De la razón a la fe: la aportación de M. Blondel a la teología*, Pamplona 1999, s. 170–178.

22 Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, IV, 96, 243–244.

23 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, IV, 1, s. 185.

24 Por. np. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, IV, 83; V, 65; VIII, 62, s. 236, 286, 417; H. U. von Balthasar, *Gloria: una estetica teológica*, t. 1: *La percepción de la forma*, Madrid 1985, s. 188–190; H. de Lubac, *La Escritura en la Tradición*, Madrid 2014, s. 123–142.

Zagadnienia filozoficzne

Zarzuty Celsusa przeciw prorocत्वom wymagają podjęcia kwestii filozoficznych, nieobecnych w dialogu z Żydami. Pierwsza z nich to pogodzenie pewności prorockiego poznania przyszłości z ludzką wolnością. Wątek ten był istotny dla Orygenesisa, który postrzegał w przepowiadaniu zdarzeń istotny element funkcji prorockiej. Równocześnie był to argument w dyskusji z pogańską wizją czasu i historii, przeciw cykliczności dziejów oraz koncepcji fatum²⁵. Według Panayiotisa Tzamalikosa można pokusić się o poważniejszą tezę: możliwość wystąpienia prorocत्वa i jego spełnienie stanowią fundament całej filozofii historii Orygenesisa. Fundują one istotowe dla chrześcijaństwa kategorie nadziei, oczekiwania i wypełnienia. Bez koncepcji spełnienia i uniwersalnej perspektywy eschatologicznej może zaistnieć tylko prorocत्व w sensie greckim, doraźne, praktyczne, krótkoterminowe i ukierunkowane na indywidualne interesy. Biblijne prorocत्व stanowi natomiast potwierdzenie prawdy o początku świata w czasie, o działaniu Boga w historii oraz o sensie i kierunku dziejów całej ludzkości²⁶.

Orygenes odrzuca więc pogląd Celsusa, jakoby zapowiedź czyniła wydarzenia koniecznymi. Wcześniejsze poznanie zdarzenia przez Boga nie musi koniecznie odbierać mu wolnego, przygodnego charakteru:

Celsusowi się wydaje, że to, co zostało przepowiedziane, spełnia się tylko dlatego, że zostało przepowiedziane; my mamy inne zdanie na ten temat i twierdzimy, że ten, kto przepowiedział to, co ma się zdarzyć, nie jest przyczyną tego, co się wydarzy; przeciwnie, to, co ma się zdarzyć, zdarzy się nawet bez przepowiedni, a dla tego, kto przewiduje przyszłość, stanowi powód, aby udzielić innym przepowiedni [...] [Według Celsusa] «Jeżeli Jezus przepowiedział te wypadki jako Bóg, to przepowiednia ta musiała się niewątpliwie spełnić». Jeżeli Celsus rozumie wyrażenie „niewątpliwie” w tym samym znaczeniu, co „konieczne”, to nie mogą się z nim zgodzić, ponieważ wydarzenia te mogły nie zaistnieć. Jeśli natomiast wyrażenia „niewątpliwie” używa w znaczeniu „nastąpi”, to przepowiednia była prawdziwa, nawet gdyby się mogła nie spełnić [...] z faktu bowiem, że Jezus przepowiedział prawdę o zdrajcy i o tym,

---

25 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, IV, 67–68, s. 226–227; E. Łomnicki, *Argument skryptyczny w ujęciu pisarzy starochrześcijańskich*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 10 (1987), s. 205–206; M. Fédou, *Christianisme et religions païennes*, s. 420–447; I. L. E. Ramelli, *Prophecy in Origen*, s. 22; C. Hall, *Origen and Prophecy*, s. 53–92, 187–190.

26 Por. P. Tzamalikos, *Origen: Philosophy of History and Eschatology*, Leiden–Boston 2001, s. 117–129.

który się Go zaparł, nie wynika wcale, iż Jezus był dla nich przyczyną popełnienia bezbożności i zbrodni²⁷.

Te zdania czynią Orygenesem pionierem chrześcijańskiego udziału w dyskusji filozoficznej na temat *futura contingentia*, ludzkiej wolności i boskiej przewidzidy. Pewne sformułowania używane przez niego w księdze II, 20 przywołują klasyczne frazy z *Hermeneutyki* Arystotelesa²⁸. Można dostrzec załączek argumentacji opartej na przekonaniu, że uprzednie poznanie nie nakłada konieczności na wydarzenie. Średniowiecze wprowadziło liczne różnienia wyrażeń modalnych i rodzajów konieczności, by odróżnić relacje przyczynowe, czasowe i logiczne. Podobną próbę wydaje się podejmować Orygenes w trudnym dla tłumaczeń rozróżnieniu „niewątpliwego” i „koniecznego”. Niestety, nie brak też sformułowań problematycznych, mogących sugerować, że to wydarzenia są „powodem” czy przyczyną poznania Bożego. Z tymi wypowiedziami będą się zmagać Boecjusz oraz Tomasz z Akwinu²⁹. Myśl, że wydarzenie późniejsze wpływa na wcześniejsze, wyjaśnia, oświetla i nadaje mu sens, jakkolwiek kontrowersyjna filozoficznie, jest doniosła dla egzegezy typologicznej. Sugeruje bowiem, że w jakimś sensie odległe czasowo

27 Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, II, 20, s. 104–105. Temat jest tu dyskutowany w oparciu o prorocтва wypowiedziane przez Jezusa. Nie ma to jednak znaczenia, gdyż historycznie był to dla apologetyki drugi, obok prorocत्व mesjańskich, wariant argumentu prorockiego na rzecz prawdziwości Objawienia chrześcijańskiego. Prezentowano go według zbliżonego schematu. Por. R. Garrigou-Lagrange, *De revelatione*, s. 533–544. Waler apologetyczny tych *certissima credibilitatis motiva* (tamże, s. 540) radykalnie osłabiła krytyka biblijna, widząc w większości *vaticinia ex eventu*, są więc dziś dyskutowane głównie w perspektywie pytania o prorocki status i samoświadomość Jezusa. Por. D.E. Aune, *Prophecy in Early Christianity and the Ancient Mediterranean World*, Grand Rapids 1983, s. 153–188.

28 Por. np. „Skoro jakaś określona sprawa może się zdarzyć albo nie, to zaistnieje jedna z tych możliwości, i to właśnie ta, a nie inna” (Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, II, 103–104). Być może tłumaczenie nie oddaje jasno zawartej w tym zdaniu zasady wyłączonego środka dla zdań o przyszłych wydarzeniach przygodnych: dane wydarzenie nastąpi lub nie, nie może równocześnie nastąpić i nie nastąpić. Por. tłumaczenie hiszpańskie: „Puede suceder una cosa y puede no suceder; pero de las dos sucederá una sola” (Orígenes, *Contra Celso*, Madrid 1967, s. 128). Por. W.L. Craig, *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, Leiden–New York 1988, s. 1–58; C. Hall, *Origen and Prophecy*, s. 57–60.

29 Por. W.L. Craig, *The problem*, s. 59, 80–91, 121–126; J.M. Bochenski, *A History of Formal Logic*, Notre Dame 1961, s. 184–187. Boecjusz cytuje właśnie te fragmenty z *Przeciw Celsusowi*, Tomasz odnosi się do słów Orygenes z *Komentarza do Listu do Rzymian*: „Non propterea aliquid erit, quia id scit Deus futurum; sed quia futurum est, ideo scitur a Deo antequam fiat” (*De Veritate*, q. 2, a. 14, arg. 1; *Summae theologiae*, I, q. 14, a. 8, arg. 1).

wydarzenia istnieją czy zawierają się w swoich typach³⁰. Niezależnie od oceny wkładu Orygenesesa, jest rzeczą niewątpliwą, że właśnie u niego argument z proroków już na stałe złączył się z tematem wolności i przedwiedzy.

Krytykując proroctwa, Celsus twierdzi na przykładzie Judasza, że Bóg, przewidując przyszłe upadki, czyni ludzi grzesznikami³¹. Orygenes odpowiada pogłębioną analizą postaci zdrajcy, rozważając temat wolności i działania Boga w świecie. Jak prezentuje to Claire Hall, Aleksandryczyk uznaje poznanie przyszłości za istotną konsekwencję boskiej natury i równocześnie radykalnie odrzuca fatalizm astrologiczny. Przykłady Judasza lub faraona, którego serce Bóg zatwardził, nie dowodzą, że człowiek traci wolność na mocy boskiego poznania. Żaden zapis przyszłego zdarzenia: w gwiazdach, Piśmie czy poznaniu boskim, nie obala swobody jego zajścia. Co ciekawe, teolog nie ma problemu z tłumaczeniem Jezusowego proroctwa o Judaszu także znajomością jego charakteru i złych skłonności. Byłoby to pewnego rodzaju wnioskowanie. Późniejsi apologetyci będą podkreślali, że prawdziwe proroctwo w ścisłym sensie stanowi zapowiedź niewytłumaczalną czysto ludzkim przewidywaniem, a Bóg poznaje przyszłość na mocy prostego oglądu, nie wnioskowania. Być może w epoce patrystycznej rozróżnienie to nie było aż tak ostre, choć w innych miejscach dzieła sam Orygenes podkreśla, że poznanie przyszłości przekracza ludzkie moce³².

Atak Celsusa dotyczy również spójności treści proroctw z naturą Boga. Nie uważa on za poważne zapowiedzi o przymiotach i czynach odrzucających, estetycznie lub moralnie, niegodnych boskości. Nie ma znaczenia, czy męka

---

30 Por. P. Tzamalikos, *Origen: Philosophy*, s. 119–121. Należy tu odnotować, że autor broni tezy o specyficznym charakterze koncepcji czasu Orygenesesa, który miałby sugerować jakąś formę jednoczesnego współistnienia całej historii. Por. P. Tzamalikos, *Origen: Cosmology and Ontology of Time*, Leiden–Boston 2006. Na gruncie tych rozważań Michael Azar broni Orygenesesa przed zarzutem uprawiania teologii zastępstwa: Stary Testament nie traci aktualności, nie kończy się, a typy istnieją realnie w swych antytypach. Por. M. G. Azar, *Origen, Scripture, and the Imprecision of „Supersessionism”*, „Journal of Theological Interpretation” 10 (2016), s. 157–172.

31 Choć to typowy wątek dyskusji fatalistycznych, interesująca jest uwaga Chadwicka, która odsyła do Marcjona i jego krytyki Starego Testamentu, według której Bóg przewidział upadek Adama, więc jest zań odpowiedzialny lub – jeśli nie przewidział – nie jest Bogiem. Por. Origen, *Contra Celsum*, s. 84 (przyp. 3).

32 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, II, 20–22, s. 103–106; R. Garrigou-Lagrange, *De revelatione*, s. 376–397; M. Fédou, *Christianisme et religions païennes*, s. 443–447; C. Hall, *Origen and Prophecy*, s. 73–92.

oraz ludzkie działania Jezusa zostały przepowiedziane, są zwyczajnie nieakceptowalne jako niskie, haniebne i niegodziwe dla Boga. W pewne treści nie można wierzyć „tylko dlatego, że tak przepowiedziano”³³. Odpowiedź Orygenes opiera się częściowo na chrystologicznych rozróżnieniach tego, co boskie i ludzkie w Jezusie. Teolog podkreśla wprawdzie spójność treści zapowiedzi z naturą Boga, ale za absolutnie najważniejsze uważa związek prorocstwa i spełnienia³⁴:

Gdyby [*Celsus*] chciał przekonywająco polemizować z nauką, nie opierając się na fałszywym wnioskowaniu, powinien raczej powiedzieć «Należy dowieść, że prorocy tego nie przepowiedzieli, albo, jeśli przepowiedzieli, to przepowiednia na temat Chrystusa nie spełniła się w osobie Jezusa». Powinien też przytoczyć ów dowód, który w swym przekonaniu posiadał. Tylko w taki sposób mógłby wykazać fałszywość naszej interpretacji prorocstw. [...] Tylko w ten sposób można by się przekonać, czy rzeczywiście obala to, co wydobywamy z prorocstw³⁵ [zaznaczenie autora].

Oczywiście to nie jest jedyna odpowiedź Aleksandryczyka na tak poważny problem. Mimo to, powtarzając dwukrotnie, że wyłącznie zanegowanie faktu zapowiedzi lub faktu spełnienia obala argument z prorocstw, Orygenes sugeruje pewne podejście metodologiczne. Z pewną przesadą można tu zauważyć załączek bardziej formalnego i zewnętrznego ujęcia dowodu z prorocstw. Taka metoda nie zwraca aż takiej uwagi na prawdę o Bogu zawartą w proroczwie i jego spełnieniu, lecz koncentruje się na samej cudowności poznania przyszłości. Mechanizm spełnienia byłby istotniejszy czy nawet niezależny od treści zapowiedzi, a cały wywód apologetyczny polegałby jedynie na porównywaniu zapowiedzi i spełnienia. Takie rozumowanie, współcześnie krytykowane jako mechaniczne czy wręcz magiczne, weszło w kolejnych wiekach do apologetyki. Słusznie, choć może z pewną przesadą tę mentalność ocenia negatywnie Rino Fisichella, sugerując, że istotniejsze niż sam fakt, że Chrystus zmartwychwstał stawało się to, że zmartwychwstanie wcześniej zapowiedziano³⁶.

Polemika z Celsusem potwierdza znaczenie filozoficznych założeń biblijnego prorocstwa. Celsus kpi z idei Opatrzności i Boga zainteresowanego ludzkimi dziejami. Widząc tu dowód ludzkiej pychy, przeciwstawia jej tezę o duchowej

33 Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, VII, 15, s. 348.

34 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, VII, 12–18, s. 347–351.

35 Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, VII, 14, s. 348.

36 Por. R. Fisichella, *Gesù di Nazaret: profezia del Padre*, Milano 2000, s. 36.

i intelektualnej wyższości zwierząt. Orygenes broni zatem ludzkiej godności i sensowności boskich interwencji w historii. Choć rozważania o zdolności prorockiej zwierząt mogą dziwić, to ostatecznie chodzi o wyjątkowość istot ludzkich i troskliwą miłość Boga do swych stworzeń³⁷.

Zagadnienia egzegetyczne

Komentując biblijne aspekty dowodu skrypturystycznego, pominiemy tematy alegorii i niedosłownych sensów Pisma, także krytykowane przez Celsusa, by skupić się na obronie spełnienia dosłownego. Nie wydaje się konieczne wymienianie czy systematyzacja wszystkich zapowiedzi starotestamentalnych, które pojawiają się w tekście. Są one w większości przypadków klasyczne, dotyczą głównie narodzin oraz męki Jezusa, jako najbardziej kontrowersyjnych i wymagających obrony prawd. W takim kontekście pojawia się też temat przepowiedni samego Jezusa na temat męki i zarzut Celsusa, że zostały one sfabrykowane po fakcie przez uczniów³⁸. Stosunkowo drugorzędne znaczenie tej kwestii potwierdza tezę, że to zapowiedzi starotestamentalne mają większe znaczenie apologetyczne jako lepiej potwierdzone i bardziej oddalone czasowo.

Podobnie jak u Justyna, zwraca uwagę fakt, że mimo licznych fragmentów poświęconych zmartwychwstaniu Jezusa, jego oparcie w prorocत्वach ma raczej marginalny charakter. Jest kilka razy wspomniane wśród wielu przepowiedzianych tajemnic o Mesjaszu, ale wydaje się, że tylko raz Orygenes cytuje konkretny tekst. To klasyczny dla argumentu z prorocत्व Psalm 16, wykorzystany w mowie Piotra w drugim rozdziale *Dziejów Apostolskich*³⁹. W kontekście ówczesnych polemik chrześcijańsko-żydowskich zaskakuje obserwacja, że w *Przeciw Celsusowi*, w części polemizującej z Żydem, dość rzadko występują cytaty biblijne czy konkretne problemy interpretacyjne. Liczniejsze są zarzuty i kalumnie przeciw osobie Jezusa. Być może wynika to z obojętności samego Celsusa względem niuansów egzegetycznych⁴⁰. Ostatecznie jednak forma argumentacji dotyczy bardziej ogólnego problemu zapowiedzi i spełnienia oraz dyskusji o pewnych cechach czy czynach Mesjasza. Nie jest to więc typowy schemat oparty na pomnażanych cytatach, ich interpretacjach

37 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, IV, 80–90; V, 3, s. 234–235, 248.

38 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, II, 15, s. 100. Jak już wspomniano, w *Przeciw Celsusowi* prorocत्वa Jezusa budzą więcej zainteresowania w odniesieniu do problemu wolnej woli.

39 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, II, 62, s. 127.

40 Por. J. Carleton Paget, *The Jew of Celsus*, s. 232–235.

i wykazaniu spełnienia poszczególnych tekstów. Ten bardziej syntetyczny, czy też – za Newmanem – kumulatywny model argumentu może być odnaleziony w kilkakrotnym podkreślaniu wspólnego świadectwa „wszystkich” proroków, nie tylko jednego⁴¹.

W całej historii argumentu modelowym przykładem trudności egzegetycznych jest zapowiedź „Oto Panna pocznie i porodzi Syna...” (Iz 7, 14). Orygenes próbuje bronić chrześcijańskiej interpretacji, dowodząc, że także w Księdze Powtórzonego Prawa 22, 23 *almâ* oznacza dziewicę. Chociaż myli się, wskazując na ten fragment, gdyż tekst hebrajski nie używa tego słowa, to sama metoda jest interesująca. Widać chęć obrony dosłownego sensu bez pochopnego przechodzenia do alegorii. Jest to też dowód poważnego podejścia do zarzutów interpretacyjnych i językowych oraz problemów wynikających z zależności argumentu od Septuaginty, a także próba przeprowadzenia swoistej analizy porównawczej w oparciu o tekst oryginalny. Można więc dostrzec pewną troskę o akceptowalność wyводу dla Żydów⁴².

Drugi, dość dojrzałe uformowany wątek odpowiedzi na zarzuty prezentowane jako żydowskie dotyczy rekonstrukcji oczekiwań Starego Testamentu. Orygenes zauważa, że wbrew tezom Celsusa, Żydzi nie wyczekiwali wprost przybycia samego Boga ani nie posiadali koncepcji Syna Bożego w pełni odpowiadającej chrystologii Nowego Testamentu⁴³. W ten sposób ujawnia się nierzetelność Celsusa w referowaniu przekonań żydowskich. Okazuje się także, że Orygenes był świadom, jak bardzo Chrystus przekracza oczekiwania i nadzieje starotestamentalne. Wobec tego nie ma sensu szukanie dosłownych cytatów na rzecz prawd przekraczających horyzonty autorów biblijnych. Teolog jest choćby gotów przyznać pośrednio, że dla Żydów związek nadziei mesjańskich oraz wiary w zmartwychwstanie nie był jasny⁴⁴. Ta sprawa ma znaczenie dla pewnych nurtów współczesnej krytyki, które zarzucają chrześcijaństwu maksymalistyczne rozumienie mesjanizmu żydowskiego, tezę, jakoby obraz

41 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, I, 49; II, 79, s. 70, 139–140.

42 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, I, 34, s. 59; D. G. McCartney, *Literal and Allegorical Interpretation in Origen's Contra Celsum*, „The Westminster Theological Journal” 48 (1986), s. 297–298.

43 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, I, 49; IV, 2, s. 70, 185–186.

44 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, II, 77, s. 138.

Mesjasza był powszechnie przyjmowany, szczegółowy i całkowicie gotowy, wymagający jedynie prostej identyfikacji w Jezusie⁴⁵.

Przeciw Celsusowi dostarcza przykładów interpretacji i strategii argumentacyjnych, które stosował już Justyn Męczennik. Wciąż niespełnione zapowiedzi mesjańskie są wiązane z paruzją⁴⁶. Obecny jest zdroworozsądkowy komentarz do Księgi Izajasza 7, 14, wyrażający wątpliwość, czy narodziny dziecka z młodej dziewczyny niebędącej dziewicą są jakimkolwiek cudownym znakiem. Orygenes stosuje także pytanie o kogokolwiek poza Jezusem, kto lepiej lub w ogóle w jakimkolwiek stopniu zrealizowałby proroctwa. Odwrotna sugestia o istnieniu „tysięcy” równie pasujących do proroctw kandydatów zostaje jednak odparta jedynie ukazaniem, że nie jest to autentyczny zarzut Żydów. Główną linią tego sporu jest niezgoda na słabość i pozorną klęskę Mesjasza⁴⁷.

Kwestie biblijne domagają się kilku uwag na temat potencjalnie antyżydowskiego aspektu argumentu z proroctw. Lektura *Przeciw Celsusowi* dostarcza pewnych surowych stwierdzeń o odrzuceniu czy ukaraniu Żydów. Niemal zawsze teksty te są jednak powiązane z obroną mądrości żydowskiej, wartości Prawa oraz prawdziwości proroctw. W wielu miejscach teolog wręcz wychwala Żydów, podkreśla starożytność narodu wybranego oraz uzasadnia odrębność czy pewne poczucie wyższości, które poganie zarzucali Żydom⁴⁸. Jest to więc świadoma, nawiązująca do innych tekstów o tym charakterze, a równocześnie twórcza dyskusja z motywami typowymi dla pogańskiej literatury antyjudajskiej⁴⁹.

Z perspektywy, do której się ograniczamy, czyli relacji między argumentem z proroctw a wrogością wobec Żydów, dzieło Orygenesusa upoważnia do kilku przypuszczeń. Wydaje się, że upływ czasu i przesunięcie uwagi na dyskusje z poganami sprzyjały odejściu od szczegółowych sporów egzegetycznych na rzecz ogólnej refleksji o proroctwie, o porównaniu z wyroczniami Greków czy

---

45 Por. np. H. S. Charlesworth, *From Jewish Messiahology to Christian Christology: Some Caveats and Perspectives*, w: *Judaisms and their Messiahs at the Turn of the Christian Era*, eds. W. S. Green, E. S. Frerichs, J. Neusner, Cambridge 1987, s. 225.

46 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, I, 49–56; II, 29–31, s. 70–75, 109–111.

47 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, I, 35; II, 29, s. 59–60, 109; M. R. Niehoff, *A Jewish critique*, s. 174–175; L. Duży, *Polemika Celsusa z chrześcijaństwem jako inwektywa*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 18 (1985), s. 176.

48 Por. Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, II, 8; III, 1–8; IV, 31–33; V, 43, s. 92–93, 141–145, 203–205, 273.

49 Por. L. H. Feldman, *Origen's „Contra Celsum” and Josephus' „Contra Apionem”: the Issue of Jewish Origins*, „Vigiliae Christianae” 44 (1990), s. 106–128.

wolności. Potrzeba legitymizacji starożytności chrześcijaństwa oraz troska o wiarygodność prorocत्व wprowadzały do dialogu z poganami konieczność obrony narodu żydowskiego, jego pism, tradycji, Prawa czy samego Boga Starego Testamentu. Argumentując *ad antiquitatem*, można było dowodzić, że chrześcijaństwo nie jest nowinką pozbawioną tradycji, co zarzucali poganie⁵⁰. W jakimś sensie, przynajmniej przed Konstantynem, Żydzi i chrześcijanie dzielili wspólny los ofiar niechęci czy prześladowań⁵¹. Nawet jeśli Orygenes nie pałał serdeczną miłością do Żydów, był świadom, że nienawiść wobec nich oraz pogarda dla ich dziedzictwa tworzy kontekst kulturowy osłabiający, a może nawet zupełnie niszczący skuteczność *argumentum ex prophetia*. W efekcie zagrożona byłaby wiarygodność samego chrześcijaństwa. Należało zatem bronić znaczenia religii i pism żydowskich. Na taką pozycję spychała apologetykę dyskusja prowadzona, tak jak w *Przeciw Celsusowi*, równocześnie na dwóch frontach, przeciw poganom i marcjonistom⁵².

Wnioski

Przedstawione przykłady patrystycznego użycia dowodu ze spełnionych prorocत्व mesjańskich pozwalają na poczynienie kilku obserwacji⁵³. W zakresie

50 Por. E. Łomnicki, *Argument skrypturystyczny*, s. 225–227; H. Pietras, I. Huber, *Celsus i inni*, s. 70, 83–85; M. Wysocki, *Argumenty wczesnochrześcijańskich apologetów za wyższością chrześcijaństwa nad innymi religiami (Arystydes, Justyn, Atenagoras, Teofil z Antiochii, List do Diogneta)*, w: *Wczesne chrześcijaństwo a religie*, s. 136–137.

51 Wysuwano nawet hipotezy, jakoby Celsus napisał *Prawdziwe słowo* w równym stopniu przeciw Żydom i chrześcijanom, a zawarta w nim retoryka antyżydowska nie była jedynie narzędziem ataku na chrześcijan. Por. J. Carleton Paget, *The Jew of Celsus*, s. 206. O przeniesieniu krytyk antyżydowskich na chrześcijan wspomina H. Pietras, I. Huber, *Celsus i inni*, s. 68–69.

52 Feldman mówi wręcz o dylemacie Orygenesesa, który musiał uważać, by zbyt gorliwa obrona Żydów nie czyniła niezrozumiałym oddzielenie się chrześcijaństwa. Por. L. H. Feldman, *Origen's „Contra Celsum”*, s. 108, 128.

53 W artykule o Justynie wspomniane zostały główne wątki prezentacji argumentu z prorocत्व we współczesnej teologii wraz z podaniem przykładów bibliograficznych. W tym miejscu wystarczy poprzeć tezę o dominacji przemilczenia oraz krytycyzmu przez wspomnienie dwóch dokumentów Papieskiej Komisji Biblijnej. Tekst z 1984 roku o relacjach Biblii i chrystologii praktycznie ignoruje aspekt apologetyczny, jedynie nadmienia o metodzie zewnętrznych znaków Objawienia i dostrzega powiązanie mesjańskiej godności Jezusa z całościową wizją spełnienia Pisma. Por. Papieska Komisja Biblijna, *Biblia i chrystologia*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41 (1988), s. 193, 209 (numeracja wewn. dokumentu 1.1.7. i 1.3.2). W dokumencie z 2001 roku ostrzega się przez przesadnym skupieniem na spełnieniu zapo-

adresatów argumentu zdecydowanie upraszczająca wydaje się przywołana w pierwszej części artykułu opinia redukująca wartość argumentu do dyskusji z Żydami. Justyn poświadcza jego znaczenie przeciw marcjonizmowi, Orygens ukazuje jego wagę w polemikach z poganami. Jeśli więc kwestia spełnienia proroctw angażowała Żydów, gnostyckich heretyków i hellenistycznych intelektualistów, a także służyła apologetyce wewnętrznej, można powiedzieć, że każdy starożytny odbiorca chrześcijańskiego orędzia mógł znaleźć w tej dyskusji interesujący aspekt.

Podobnego zniuansowania wymaga stereotyp o naiwności egzegetycznej ojców w konstrukcji argumentu z proroctw. Obok przykładów alegorycznych czy typologicznych lektur oraz lekceważenia kwestii tekstualnych, językowych i hermeneutycznych, można także zauważyć wiele dowodów solidnej pracy intelektualnej i prób odpowiedzi na żydowskie propozycje interpretacyjne. Wielu apologetów podkreślało znaczenie wspólnego, wielowątkowego świadectwa proroków, bez przypisywania wyizolowanym tekstom decydującego znaczenia. Brak też raczej przykładów akcentowania jedynie cudowności i nadprzyrodzoności samego spełnienia zapowiedzi lub podkreślenia drobiazgowej szczegółowości proroctw, co później stanie się istotną cechą apologetyki. Można sformułować tezę, że wyjątkowość proroctw biblijnych była udowadniania raczej przez ukazanie różnic względem wyroczeni pogańskich niż przez brak naturalnego wyjaśnienia przedwiedzy.

Ważne jest także zaobserwowanie, że apologetyci byli świadomi teologicznych i filozoficznych konsekwencji proroctwa. Ma więc miejsce dyskusja o wolności, wiedzy Boga, Opatrzności czy nawet filozofii historii. Tematyka proroctw nie jest zatem marginalnym wątkiem doktryny chrześcijańskiej lub czysto pragmatycznym narzędziem argumentacji. Nie ogranicza się również do chrystopologii lub – także obecnej u obu autorów, a mniej tutaj komentowanej – eklezjologii, proroctw Jezusa o przyszłości Kościoła. Może stanowić punkt wyjścia do dyskusji o kluczowych tematach chrześcijaństwa, a jej zanegowanie miałoby fatalne konsekwencje dla innych prawd wiary. Przy okazji proroctw widać też, jak konieczność ukazania wyjątkowości Objawienia prowokowała pogłębianie pozytywnej teologii natchnienia.

---

wiedzi i przypisywaniem mu wartości dowodowej oraz przed potencjalnie antyżydowskimi konsekwencjami takiej apologetyki. Krytykuje się również naiwną wizję proroctw jako „fotografii” przyszłego Mesjasza. Por. Papiaska Komisja Biblijna, *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*, Kielce 2002, nr 21, s. 42–45.

Szczególnie ważną obserwacją wydaje się elastyczność i wielość form argumentu. Prócz typowego wnioskovania od zapowiedzi do identyfikacji spełnienia w Jezusie, jest także możliwe na mocy wcześniejszego uznania Chrystusa, ukazanie znaczenia i waloru interpretacyjnego Starego Testamentu. Podobnie interesujący jest motyw poszukiwania najlepszego i jedyne satysfakcjonującego wypełnienia. Nade wszystko, choć metoda zbiorów cytatów i wskazywania poszczególnych wypełnień legitymuje się bardzo długą historią, nie można zarzucać apologetom brak generalnej koncepcji spełnienia Pisma.

Poświęciliśmy nieco uwagi konsekwencjom argumentu dla relacji chrześcijańsko-żydowskich, podkreślając płynącą z jego użycia konieczność obrony wiarygodności Starego Testamentu i kultury żydowskiej. Nawet jeśli nie sposób zignorować przykładów antyżydowskiej aplikacji teologii spełnienia Pism u niektórych ojców lub motywów ślepoty, złej woli czy zasłużonej kary, ważne jest ukazanie, że możliwe były także prożydowskie warianty argumentacji. Szczególnie widać to w dyskusji z poganami i marcjonistami, nie z samymi Żydami.

Powyższe uwagi miały na celu zniuansowanie dość surowej oceny dowodu skrypturystycznego w dzisiejszej teologii. Ocena ta bazuje głównie na celnym wykazaniu słabości jego formy neoscholastycznej. Historia problemu jest jednak bogatsza. W oparciu o wskazane wątki patrystyczne można podjąć kilka dalej idących kwestii, pytając o atrakcyjność argumentu w perspektywie ogólnych postulatów posoborowej teologii wiarygodności.

Po pierwsze, w prorocत्वie nie musi chodzić wyłącznie o zewnętrzny, formalny model argumentowania za wiarygodnością chrześcijaństwa. Podejście ojców jest raczej chrystocentryczne, nie dotyczy jakiegokolwiek spełnienia obietnic, lecz dzieła zbawienia. Chrystus nie jest tylko wynikiem sylogizmu mającego za jedną z przesłanek teksty Starego Testamentu lub cudowny fakt spełnienia zapowiedzi oderwany od treści obietnicy. Jest On równocześnie kluczem i warunkiem właściwej interpretacji⁵⁴. Mimo wiary w siłę argumentu, nie mamy do czynienia z przesadną intelektualizacją tej apologetyki: Justyn mocno podkreślał rolę łaski i Ducha Świętego, a Orygenes uznawał ograniczenia epistemologiczne apologetyki z prorocत्वem.

Teologia fundamentalna jako istotny wymiar wiarygodności wskazuje napięcie ciągłości i nieciągłości między ludzkimi pragnieniami a Objawieniem.

---

⁵⁴ Por. prezentacje głównych wątków argumentu z prorocत्वem w E. Łomnicki, *Argument skrypturystyczny*, s. 206–223.

Bóg wypełnia nadzieje i oczekiwania, odpowiada na tęsknoty ludzkich serc, ale równocześnie radykalnie je przekracza. Zaskakuje swą miłością, której rozmachu nie da się wydedukować z ludzkich oczekiwań. Między ludzkim i boskim ma więc miejsce zarówno kontynuacja, jak i zerwanie, przekroczenie⁵⁵. Wydaje się, że ta kategoria doskonale komponuje się z relacją między Starym a Nowym Testamentem, między zapowiedziami a przekraczającym je spełnieniem w Chrystusie, który jest Kimś więcej niż prostą sumą szczegółowych zapowiedzi⁵⁶. Pierre Grelot wskazuje na związek zasad spełnienia, przekroczenia i prefiguracji w chrześcijańskiej lekturze Pisma⁵⁷. Na gruncie apologetycznym właśnie argument z prorocत्व ukazuje trafnie ten aspekt wiarygodności. Wierność Boga, nowość i hojność to kategorie ważne ewangelizacyjnie, obecne w sercu argumentu.

Znaczenie ciągłości jako więzi ze Starym Testamentem uwidacznia się w sporze z marcjonizmem. Spójność, kontynuacja, niesprzeczność czy podkreślenie, że Bóg nie zmienia danych obietnic, dostarcza argumentów na rzecz racjonalności Objawienia, podobnie jak broniona zgodność prorocत्व z wolną wolą. Te sprawy mają jednak znaczenie również dla subiektywnego, osobistego wymiaru apologetyki⁵⁸. Wierność Boga, Opatrzność, zainteresowanie dziejami oraz wrażliwość na pragnienia i tęsknoty człowieka są elementami, które mogą wzbudzać także osobiste przekonanie o atrakcyjności Objawienia, właśnie na bazie prorocत्व. Dodatkowo, nie bez znaczenia jest wspomniana kategoria piękna, harmonii, genialnej kompozycji historii zbawienia i relacji

---

55 „El contenido de la revelación implica una discontinuidad con las realidades naturales, la forma de la revelación, en cambio, establece una continuidad con el modo de conocer humano. A esta continuidad como propiedad de revelación [...] que muestra su origen divino y su destino humano, la llamamos credibilidad” (J. Alonso, *La conversión cristiana. Estudios y perspectivas*, Pamplona 2011, s. 231–232).

56 „¡Que la continuidad no haga que se olvide la ruptura! ¡Que ella no oculte el umbral infranqueable! ¡Que la realización de aquello que había sido anunciado no impida percibir aquello que, anunciado, se encuentra más allá de todo anuncio posible!” (H. de Lubac, *La Escritura*, s. 91).

57 Por. P. Grelot, *Sentido cristiano del Antiguo Testamento: bosquejo de un tratado dogmático*, Bilbao 1967, s. 29–41, 399–402. Podobnie te kwestię ujmuje R. Słupek, *Argument skrypturystyczny w teologii fundamentalnej i uwarunkowania jego waloru motywacyjnego*, „Roczniki Teologiczne” 69 (2022) z. 9, s. 34–38, <https://doi.org/10.18290/rt22699.2>.

58 Warto tu przywołać postulaty Blondela wypowiedziane właśnie w kontekście słabości klasycznej apologetyki. Por. C. Izquierdo, *De la razón a la fe*, s. 130–195, 214–228.

między nadziejami Starego Testamentu a Chrystusem oraz szerokie możliwości prezentacji proroków jako świadków.

Bibliografia

- Alonso J., *La conversión cristiana. Estudios y perspectivas*, Pamplona 2011.
- Azar M. G., *Origen, Scripture, and the Imprecision of „Supersessionism”*, „Journal of Theological Interpretation” 10 (2016), s. 157–172.
- Aune D. E., *Prophecy in Early Christianity and the Ancient Mediterranean World*, Grand Rapids 1983.
- Balthasar H. U. von, *Gloria: una estetica teológica*, trad. E. Saura, t. 1: *La percepción de la forma*, Madrid 1985.
- Bochenski J. M., *A History of Formal Logic*, trans. I. Thomas, Notre Dame 1961.
- Bocheński J. M., *Logika religii*, Warszawa 1990.
- Bronwen N., *Dreamvisions, Prophecy and Contemplation in Origen’s Contra Celsum*, w: *Praying and Contemplating in Late Antiquity. Religious and Philosophical Interactions*, eds. E. Pachoumi, M. Edwards, Tübingen 2018, s. 123–138.
- Carleton Paget J., *The Jew of Celsus and adversus Judaeos Literature*, „Zeitschrift Für Antikes Christentum” 21 (2017) nr 2, s. 201–242.
- Charlesworth H. S., *From Jewish Messianology to Christian Christology: Some Caveats and Perspectives*, w: *Judaisms and their Messiahs at the Turn of the Christian Era*, eds. W. S. Green, E. S. Frerichs, J. Neusner, Cambridge 1987, s. 225–264.
- Craig W. L., *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*, Leiden–New York 1988.
- De Villiers P. G. R., *Interpreting the New Testament in the Light of Pagan Criticisms of Oracles and Prophecies in Greco-Roman Times*, „Neotestamentica” 33 (1999), s. 35–57.
- Dulles A., *A History of Apologetics*, San Francisco 2005.
- Duży L., *Polemika Celsusa z chrześcijaństwem jako inwektywa*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 18 (1985), s. 169–180.
- Fédou M., *Christianisme et religions païennes dans le „Contre Celse” d’Origène*, Paris 1989.
- Feldman L. H., *Origen’s „Contra Celsum” and Josephus’ „Contra Apionem”: the Issue of Jewish Origins*, „Vigiliae Christianae” 44 (1990) no. 2, s. 105–135.
- Fisichella R., *Gesù di Nazaret: profezia del Padre*, Milano 2000.

- Garrigou-Lagrange R., *De revelatione per Ecclesiam Catholicam proposita*, Romae 1932.
- Grelot P., *Sentido cristiano del Antiguo Testamento: bosquejo de un tratado dogmático*, Bilbao 1967.
- Hall C., *Origen and Prophecy: Fate, Authority, Allegory, and the Structure of Scripture*, Oxford 2021.
- Heschel A. J., *The Prophets*, New York 2001.
- Izquierdo C., *De la razón a la fe: la aportación de M. Blondel a la teología*, Pamplona 1999.
- Jacobsen A.-C., *Apologetics in Origen*, w: *Three Greek Apologists: Origen, Eusebius, and Athanasius*, eds. A.-C. Jacobsen, J. Ulrich, Frankfurt am Main 2007, s. 11–47.
- Latourelle R., *Cristo y la Iglesia. Signos de salvación*, Salamanca 1971.
- Latourelle R., *Testimonio*, w: *Diccionario de teología fundamental*, dir. R. Latourelle, R. Fisichella, Madrid 1992, s. 1523–1542.
- Lorizio G., *Credibilidad y testimonio cristiano*, „Scripta Theologica” 42 (2010) nr 3, s. 719–732.
- Lubac H. de, *La Escritura en la Tradición*, trad. J. Montero Casado de Amezúa, Madrid 2014.
- Łomnicki E., *Argument skrypturystyczny w ujęciu pisarzy starochrześcijańskich*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 10 (1987), s. 198–227.
- McCartney D. G., *Literal and Allegorical Interpretation in Origen’s Contra Celsum*, „The Westminster Theological Journal” 48 (1986) no. 2, s. 281–301.
- Niehoff M. R., *A Jewish Critique of Christianity from second-century Alexandria: Revisiting the Jew mentioned in Contra Celsum*, „Journal of Early Christian Studies” 21 (2013) nr 2, s. 151–175.
- Origen, *Contra Celsum*, trans. H. Chadwick, Cambridge 1980.
- Origenes, *Contra Celso*, trad. D. Ruiz Bueno, Madrid 1967.
- Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, tłum. S. Kalinkowski, Warszawa 1986.
- Orygenes, *O zasadach*, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 1996.
- Papieska Komisja Biblijna, *Biblia i chrystologia*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41 (1988) nr 3, s. 185–226.
- Papieska Komisja Biblijna, *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*, tłum. R. Rubinkowicz, Kielce 2002.
- Pietras H., Huber I., *Celsus i inni. Nauka i życie chrześcijan w krytyce pogańskiej II w.*, w: *Wczesne chrześcijaństwo a religie*, red. I. Ledwoń, M. Szram, Lublin 2012, s. 63–97.

- Pottmeyer H. J., *Zeichen und Kriterien der Glaubwürdigkeit des Christentums*, w: *Handbuch der Fundamentaltheologie*, Hrsg. W. Kern, H. J. Pottmeyer, M. Seckler, Bd. 4, Freiburg–Basel 1988, s. 373–413.
- Ramelli I. L. E., *Prophecy in Origen: Between Scripture and Philosophy*, „Journal of Early Christian History” 7 (2017) nr 2, s. 17–39.
- Rodolfi A., *Propheying and Being a Prophet. The Case of Caiaphas as an Evil Prophet, from Hugh of Saint-Cher to Thomas Aquinas*, w: *Prophecy and Prophets in the Middle Ages*, eds. A. Palazzo, A. Rodolfi, Firenze 2020, s. 165–187.
- Scarborough J. M., *Origen and Celsus: Exegesis and Apologetics*, „Union Seminary Quarterly Review” 62 (2009) no. 1/2, s. 46–56.
- Słupek R., *Argument skrypturystyczny w teologii fundamentalnej i uwarunkowania jego waloru motywacyjnego*, „Roczniki Teologiczne” 69 (2022) z. 9, s. 27–44, <https://doi.org/10.18290/rt22699.2>.
- Theobald C., Sesboüé B., *Historia de los dogmas*, trad. A. Ortiz García, t. 4: *La Palabra de la Salvación*, Salamanca 1997.
- Tzamalikos P., *Origen: Cosmology and Ontology of Time*, Leiden–Boston 2006.
- Tzamalikos P., *Origen: Philosophy of History and Eschatology*, Leiden–Boston 2001.
- Young E. J., *Celsus and the Old Testament*, „The Westminster Theological Journal” 6 (1944) nr 2, s. 166–197.
- Wysocki M., *Argumenty wczesnochrześcijańskich apologetów za wyższością chrześcijaństwa nad innymi religiami (Arystydes, Justyn, Atenagoras, Teofil z Antiochii, List do Diogneta)*, w: *Wczesne chrześcijaństwo a religie*, red. I. Ledwoń, M. Szram, Lublin 2012, s. 133–150.

Abstrakt

„Argumentum ex prophetia” u ojców Kościoła a współczesna krytyka funkcji prorocstwa w apologetyce. Orygenes

Artykuł jest kontynuacją wcześniejszego tekstu o Justynie Męczenniku i prezentuje to samo zagadnienie argumentu apologetycznego ze spełnienia prorocstw mesjańskich, lecz u innego autora epoki – Orygenesusa. Przegląd podstawowych wątków, metod argumentacji i tła filozoficznego dowodu prorockiego pozwala podkreślić bogactwo teologiczne zagadnienia oraz subtelność i wielość możliwych form obrony chrześcijaństwa w oparciu o kwestie prorocstw. „Contra Celsum” ukazuje żywość tematu w dyskusji z poganami, a także zmianę akcentów w porównaniu

z wczesnymi dyskusjami przeciw Żydom. Te obserwacje pozwalają zaproponować kilka uwag na temat współczesnych prezentacji argumentu z prorocstw i wskazać potencjalną bliskość z dzisiejszymi koncepcjami wiarygodności w teologii fundamentalnej.

Słowa kluczowe: Orygenes, Celsus, apologetyka, argument z prorocstw, dowód skrypturystyczny, prorocstwo, wiarygodność Objawienia, Stary Testament, chrystologia patrystyczna

---

Abstract

“Argumentum ex prophetia” in the Church Fathers in Relation to Contemporary Criticism of the Function of Prophecy in Apologetics. Origen

The paper is a continuation of the earlier text on Justin the Martyr and presents the same issue of the apologetic argument from the fulfilment of Messianic prophecies in another author of the period, Origen. A review of the basic themes, methods of argumentation and philosophical background of the prophetic proof helps to highlight the theological fertility of the issue and its subtlety. The history shows multiplicity of possible defences of Christianity based on the question of prophecy. “Contra Celsum” proves the vitality of the topic in the discussion with the pagans, as well as the change of emphasis compared to the early discussions against the Jews. Observations on the Church Fathers allow some remarks concerning contemporary presentations of the argument from the prophecies and point to potential proximity to modern conceptions of credibility in the fundamental theology.

Keywords: Origen, Celsus, apologetics, argument from prophecy, scriptural proof, prophecy, credibility of Revelation, Old Testament, patristic Christology

